

Ольга ФАБРИКА-ПРОЦЬКА
Івано-Франківськ

ЛЕМКИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА, ДУХОВНІСТЬ

Лемки – етнографічна група українського народу, найбільш висунена на Захід. Назва етнографічна і походить від мовної частки “лем”, що її вживають виключно лемки в значенні “лише, тільки”. (Словаки у тому ж значенні вживають слово “len”) (лен). Можливо, тут позначилися взаємовпливи).

Слово *lemko* з’являється вперше як прізвисько на Закарпатті в документах XIV – XVI ст.¹ У 1829 р. Йован Чаплович уперше ввів слово “лемак” до науки як діалектологічно-етнографічний термін, пишучи, що угорські русини діляться відповідно до говірок на лишаків і лемаків². Згодом, у 1843 р. Яків Головацький звернув увагу, що “назви бойки і лемки є тільки прізвиськами, якими русини північної Галичини називають своїх братів за Дністром та в горах. Самі собі одначе вони тих назв не дають”³. Польський етнограф Тадеуш Жулинський ствердив у 1877 р. назву “лемко” навіть дещо на схід від максимальної східної межі галицької Лемківщини, а саме на схід від горішнього Сяну в околицях т.зв. волоських сіл Лютовиська, Скородне, Поляна і Росохате в тодішньому Сяноцькому повіті⁴. Серед самих галицьких лемків цей термін почав сприйматися на початку XX ст. під впливом журналістів-регіоналістів, які видавали часописи “Лемко” (Н.Санч), “Наш лемко” та “Lemko” (пропольський у Криниці, 1934 – 39)⁵. Лемки жили на обох схилах Західних Карпат, це сучасна гірська смуга південно-східної Польщі від рік Солинка з Сяном на Сході, до Попраду з Дунайцем на Заході. Південна частина етнографічної Лемківщини займає гірську смугу північно-східної Словаччини від р. Боржави (Закарпатська область України) до р. Попрад на Заході. Територія Лемківщини сягає 120 км у довжину, 40 – 60 км у ширину і займає 10 тис. кв.м.⁶ Всіх лемків, включаючи еміграцію, на початок XXI ст. нараховується умовно майже два мільйони (Статистичного обліку етнографічних груп не ведеться).

Слов’янські оселі над Дунаєм відносяться до II ст. н.е. У II – IV ст. слов’яни розселилися в Карпатсько-дунайському басейні, по всіх Карпатах. Деякі дослідники припускають, що слов’янські групи, які з’явилися у Карпатах, були вихідцями з Волині і Прикарпаття. Вони на той час густо заселяли західні Карпати, що давні дослідники вважали їх корінним населенням цих місць⁷.

У IX ст. існувала могутня східнослов’янська держава – Русь. В тісних з нею зв’язках перебували мешканці Західних Карпат. Воїни з племені білих хорватів (карпатські русини) брали активну участь у поході київського князя Олега на Візантію (906 – 907 рр.). За князювання Володимира Святославовича держава здобула найбільшу політичну могутність у Європі. У 992 – 993 рр. з Руссю об’єднано землі теперішньої Лемківщини⁸.

Ця історична подія сприяла інтенсивному заселенню гірського краю, розвитку культури в Західних Карпатах. Культура України-Руси мала значний вплив на розвиток культури карпатських русинів. Значного розвитку досягла наука і освіта. Тут виникли школи перепису церковних книг, сільські школи-дяківки. Під впливом мистецтва Русі розвивалося мистецтво Прикарпаття і Закарпаття. Виникли “школи” іконописного мистецтва, давні шедеври якого збереглися саме на Лемківщині (іконостас XIV – XV ст. з Дальови, ікони XIV – XVI ст. з сіл Берегів Долішніх, Тилича, Милика, Ванівки, Нової Веси, Поворозника і ін.).

Значний поступ здійснили русини Західних Карпат в архітектурі дерев’яних церков, в основу яких покладено давній тризрубний тип української церкви. Низьку баню над бабинцем було замінено високою вежею-дзвіницею. До найкращих зразків архітектури лемківських церков можна віднести церкву 1612 р. в Поворознику.

Після занепаду Русі і ослаблення Галицько-Волинського князівства у 40-х рр. XIV ст. землі Лемківщини загарбали Польща (північні) і Угорщина (південні). У XVIII – XIX ст. поширилася етнографічна назва “лемки”, “Лемківщина”.

Скасування кріпацтва у 1848 році в умовах перебування Лемківщини під Австрією не покращило економічного становища селян, які не мали змоги викупити землю. Таке становище спричинило початок довготривалої масової еміграції русинів Галичини на заробітки за океан. Русини західнокарпатського краю (лемки) свято берегли культурні набутки, поступово доповнюючи їх локальними самобутніми традиціями з незначними впливами культури сусідів – поляків і словаків. Виняткова витривалість мешканців Карпат, їх працелюбність, веселий характер спричинили до формування у XIV – XVIII ст. самобутньої культури лемків, складової частини всього українського народу.

Друга половина XIX ст. характерна пожвавленням національного пробудження серед лемків, що його започаткували члени об’єднання “Руська трійця”, письменники-будителі О.Духнович, О.Павлович, В.Хиляк, а також такі українські діячі, як І.Верхратський, І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Колесса і інші.

Помітного піднесення на Лемківщині досягло співоче та народне мистецтво. У горах засновувалися церковні і світські хори. Передові у цьому позиції займали міста Сянік, Горлиця, Криниця, села Одрехова, Вороблик, Лосе, Костарівці, Висова. Небувалого розквіту досягло мистецтво різьбярства на дереві, осередком якого стали невеликі села Вілька і Балутянка на Сяніччині.

Ворожа діяльність москвофілів, Друга світова війна і німецька окупація значною мірою загальмували процес культурного розвитку на Лемківщині.

Друга світова війна принесла багато страждань лемкам. У результаті важких боїв у Карпатах, зокрема в “Долині смерті” на Дукельському перевалі, загинуло чимало лемків, були зруйновані, спалені численні села. І хоч у травні 1945 р. в Європі закінчилася війна, у Західних Карпатах її відлуння не стихало. Лилася кров невинних людей, продовжували горіти села.

Відомо, що лемки завжди у мирі жили з сусідами-поляками, все ж сильніші сусіди знайшли можливість позбутися національних меншин. Восени 1944 року тимчасовий уряд Польщі уклав угоду з урядом Радянської України про так званий обмін населенням. Українське населення, що проживало в межах Польщі, підлягало виселенню в Україну в обмін на польське населення, яке виселялося з України до Польщі. Нестерпна ситуація, яку створило націоналістичне польське підпілля, постійні залякування, вбивства, грабежі спричинилися до того, що понад 200 тисяч лемків у 1944–46 роках “добровільно” покинули рідні гори і були депортовані в Україну. Вони в основному розселилися у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях, зайнявши господарства виселених поляків. Частина лемків осіла у східних областях України. Сумніша доля спіткала тих 140 тис. лемків, які залишилися в Польщі. У 1947 р. у результаті безславної військової акції “Вісла” їх насильно і брутально депортовано на північно-західні землі Польщі. З метою якнайшвидшого ополячення малими групами розсіяли у польському середовищі із забороною змінювати місце примусового поселення⁹.

Минули десятиліття. Та не забули лемки рідних Бескидів, пам’ятають, що їх пращури становили колись єдину народність із русинами Подніпров’я, вірно служили в княжій дружині, героїчно боролися за незалежність України-Руси. Як свідчать історичні джерела, ватажки з бійницьких лемківських загонів (лем. збійництво – визвольний рух. – *Авт.*) Василь Чепець та Андрій Савка знайомили населення гірських сіл з універсалами Богдана Хмельницького, які закликали до боротьби із шляхтою”¹⁰. Про розмах повстання красномовно висловився польський історик Людвіг Кубаля: “Від Сяну аж до Карпатського Підбескиддя, в околицях Дуклі і Коросна, руський народ горнувся до збійницьких дружин”¹¹.

Згодом, у 1956 році невеликій частині лемків вдалося повернутися в Карпати, де вони поступово почали підіймати із тимчасового призабуття рідні культурні традиції. У селах (Зиндранова, Команча, Поляни і ін.) почали організовуватися співочі і музично-танцювальні колективи. Організаторами культурних осередків стали в основному Федір Гоч, Павло Стефанівський. У с.Білянка створено згодом народний хоровий ансамбль “Лемковина” під керівництвом Ярослава Трохановського. Федір Гоч разом з Павлом Стефанівським, М.Донським, П.Мишковським створили у с. Зиндранова Музей культури лемків.

Переживши перші труднощі, зумовлені втратою майна, незвиклим новим оточенням, переселенці поступово вкорінювалися. Їх виручала працелюбність, витривалість, допомога місцевого українського середовища. Щоправда, нове оточення спричинило часткову втрату у лемків їхніх етнографічних особливостей, культурно-побутових звичаїв; зникли давні знаряддя праці, саморобний одяг, значних змін зазнала мова лемків.

Політична обстановка того часу в Україні склалась не на користь лемків та їх культури. Партійна влада не дозволяла популяризувати етнографічні особливості лемків, їхню історію та культуру. А тому довгий час про лемків і Лемківщину не з’являлося у пресі жодних відомостей. Був дозвіл лише на розвиток і популяризацію творчості лемківських народних різьбярів, співочої творчості. Але з умовою, щоб ця мистецька творчість не мала розбіжностей з радянсько-партійними законами.

Лемківськими різьбярками, які переселилися із сіл Вілька та Балутянка на Львівщину і Тернопільщину, зацікавився колишній директор Промислового музею у Львові Володимир Паньків. Більш досвідчену групу різьбярів було прийнято до Спілки художників України. Це Василь та Іван Одрехівські, Андрій Сухорський, Іван Красівський, Андрій та Степан Орисики, Василь і Степан Кишаки та інші. У 1954–1970 рр. численні вироби з дерева отримали високу оцінку на виставках, в музеях. З середовища народних різьбярів виріс заслужений діяч мистецтв України, співавтор пам’ятника Івану Франку у Львові і Дрогобичі Василь Одрехівський (1921–1996). Сини лемківського різьбяр Андрія Сухорського – Андрій і Володимир – автори пам’ятника Тарасові Шевченкові у Львові.

Вже на початку 50-х років ХХ ст. інтелігенція Львова щораз сміливіше почала обговорювати потребу створення співочих, музичних і танцювальних колективів у середовищі лемків. Адже “фольклор об’єктивніше, адекватніше відбиває духовне життя народу, його ціннісні пріоритети, ніж інші засоби фіксації та інтерпретації”¹². Народна творчість – не тільки скарбниця духовних цінностей народу. Її сутність значно ширша. Через вимушену втрату національної еліти бере на себе роль інтерпретатора історичного буття народу, в його суспільних, етичних, естетичних, психологічних вимірах – фольклор, створюючи потужний усний літопис національного життя¹³.

Мелодійні пісні з Лемківщини привернули увагу української громадськості. Їх виконували як професійні, так і самодіяльні загальноукраїнські колективи. Не було тоді ще в Україні лемківського хору.

Варті уваги щотижневі зустрічі лемківських інтелігентів, що відбувалися у 1954–1956 рр. у квартирі молодого дослідника Лемківщини Івана Красовського у Львові. Саме тоді навчалися у Львові дівчата з Яблониці, сестри

Даниїла, Марія і Ніна Байко, пізніше відомі співачки. Розмови велися, в основному, навколо проблеми підтримки творчості обдарованих сестер, яким була потрібна моральна і матеріальна допомога у важкий час.

Сестри Байко ще у 1946 – 1948 рр. були учасниками обласних та республіканських олімпіад художньої самодіяльності. У 1952 р. закінчили Львівське музично-педагогічне училище, у 1958 р. – Львівську консерваторію ім. М.Лисенка. Як тріо, сестри Байко почали свої виступи у 1953 р. У 1956-му вони – дипломантки Республіканського та Всесоюзного конкурсів, учасниці Декади українського мистецтва в Польщі. У 1957 р. сестри нагороджені Золотою медаллю і дипломом I ступеня Всесвітнього фестивалю молоді і студентів. Вони – заслужені артисти України (1969), лауреати Державної премії ім. Т.Шевченка (1979), народні артисти України (1979). Сестри Байко – досвідчені педагоги, дбайливі вихователі молодого покоління митців. Вони значною мірою доклали зусиль до справи створення лемківських хорів на Львівщині.

У 1959 році було створено лемківський хор у с. Лошнів на Тернопільщині. Хор дуже швидко здобув популярність. Декілька разів виступав по Львівському телебаченню, був і є постійним учасником концертів, конкурсів, фестивалів лемківської культури в Україні і за кордоном.

Через два роки виник лемківський хоровий колектив у с. Нагірне на Самбірщині.

Згодом почалася підготовка до створення лемківського хору в місті Львові. При активній допомозі композитора А.Кос-Анатольського, сестер Байко, лемківського активу восени 1969 р. лемківський народний хор було створено у селищі Рудно під Львовом. У 80-х роках хор досягнув свого творчого Zenіту.

Незважаючи на певні успіхи в галузі різьбярського та співочого мистецтва, бракувало дослідницьких праць на ниві історії, літератури та культури Лемківщини. Партійне табу гальмувало ініціативу молоді інтелігенції – вихідців із Західних Карпат (лемків). І лише в середині 50-х років студент історичного факультету Львівського державного університету ім.І.Франка Іван Красовський намірився порушити “стіну мовчання”, опрацювавши першу історичну статтю “Лемки та їх походження”, та захистив дипломну працю під назвою “Народний визвольний рух на Лемківщині у XVII ст.”¹⁴ Чергові статті молодого автора друкувалися у тижневику “Наше слово” (Варшава), періодиці Чехословаччини, Югославії, Канади. Значно пізніше І.Красовський здобув визнання як здібний дослідник, історик-лемкознавець, етнограф, публіцист.

У 1969 р. на території Музею народної архітектури і побуту (скансену) у Львові стараннями завідуючого науковим відділом музею І.Красовським було створено зону “Лемківщина”, на яку планувалося перевезення 10 – 12 об’єктів народної архітектури, в тому числі типову тризрубну лемківську церкву.

У вересні 1970 р. створено при скансені перше Об’єднання лемків. До складу правління були обрані проф. медицини Анатолій Гнатишак, економіст Любомир Олесневич, мистецтвознавець Володимир Ярема (згодом патріарх УАПЦ), суспільний діяч Петро Когут і інші. Головою правління було обрано Івана Красовського. Хоч новостворена організація в умовах партійного диктату не змогла розгорнути належної праці, все ж виконала функцію першого історичного об’єднання лемків, дала поштовх до подальшої культурної праці. Новостворене Об’єднання лемків допомагало в забудові лемківської зони, проведенні загальномузейних заходів. Члени правління читали серед населення короткі доповіді з питань історії і локальної культури етнографічної групи – лемків, виступали з лекціями. На терені скансену у Львові (“Шевченківського гаю”) 4 вересня 1983 р. було проведено масове свято з нагоди 100-річчя від дня народження лемківського письменника Григорія Гануляка (1883 – 1945). Лемківський актив скансену тепло зустрів виступи хору “Тисячоліття” з Варшави під керуванням талановитого диригента і композитора лемка Ярослава Полянського.

Нова політика середини 80-х років, пов’язана з “перебудовою”, сприяла пожвавленню суспільно-культурного життя. Розпочалося створення нових громадських об’єднань в Україні, зокрема у Львові. З ініціативи обласного Фонду культури (Е.Мисько), Львівської організації Спілки письменників України (Р.Братунь, Р.Лубківський) та лемківського активу на зборах культфонду 8 липня 1988 р. проголошено створення суспільно-культурного товариства “Лемківщина” для Львівської області, затверджено Статут і структуру товариства. Першим головою правління обрано Петра Когута, заступником – Івана Красовського.

За відносно короткий час в його ряди вступило 700 вихідців з Лемківщини.

Правління товариства організувало міжнародну наукову конференцію з лемківських проблем у Львові (“Круглий стіл”), що проходила 22 – 24 травня 1990 р. у залі відділення Інституту народознавства НАН України¹⁵. Форум учених України, США, Канади, Польщі та Словаччини був присвячений обговоренню перспекту монографії “Лемківщина” та аналізу найважливіших проблем з історії та культури лемків. З доповідями виступили Ю.Гошко, І.Красовський (Україна), М.Мушинка (Словаччина), І.Гвозда (США), М.Маслей (Канада), П.Стефанівський (Польща). Конференція була досить актуальною і важливою і проклала добрий шлях до наступного розгортання культурно-суспільної праці лемків у наш час.

Згодом актив і правління товариства провели ряд масових заходів, зокрема, два Світові конгреси лемків, культурно-мистецькі свята. Широко було відзначено скорботні дні, присвячені 50-річчю насильного виселення лемків та 50-річчю акції “Вісла”. У 1990 році обласне відділення товариства “Лемківщина” було створене у Тернополі. Першим головою обрано поета, журналіста Володимира Барну. Правління з перших днів розпочало активну працю серед лемків. Через два роки на Тернопільщині було проведено Всеукраїнський конгрес лемків, організовано численні свята пісні та образотворчого мистецтва. Актив та правління створили в обласному центрі та районному

центрі Монастириську музей культури лемків, де щорічно проходять фольклорно-етнографічні фестивалі “Лемківська ватра”. Правління видає газету “Дзвони Лемківщини”, окремі збірники. Серед районних відділень товариства Тернопільщини слід назвати Борщівське, Монастириське, Чортківське, Бережанське.

В Івано-Франківську обласне відділення товариства “Лемківщина” створене у 1991 році. Головою товариства став Степан Криницький – доцент медичної академії. З його ініціативи було організовано хоровий колектив. Перша його назва – “Потічок”. У 1995 р. лемківській капелі “Потічок” було присвоєно звання народної. Пізніше при капелі було створено ансамбль “Розмарія”, а з 1996 р. капелю очолив заслужений працівник культури України доцент Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка Петро Чоловський. Назву хорового колективу було змінено на “Бескид”. З 1992 року і понині капела є постійним учасником “Лемківської ватри” в с. Ждиня (Польща), репрезентує пісенне лемківське мистецтво на всіх престижних фестивалях, конкурсах, конгресах, концертах, що відбуваються на Прикарпатті та за його межами.

В Калуші з ініціативи товариства створено два хорові колективи – “Студенька” і “Терки”, працюють також дитячі колективи “Красзнавець”, “Лемчатко”. В районі постійно проводяться свята культури лемків, концерти, експонуються цікаві виставки, окрасою яких є майстерні вироби з дерева різьбяр Богдана Ковалю.

Повертаючись до діяльності Львівського відділення товариства “Лемківщина”, треба сказати про те, що кілька членів правління разом з директором скансену Борисом Рибаким зініціювали ідею побудови типової лемківської церкви, як копії існуючої в лемківській зоні музею. Вчена рада музею-скансену 20 грудня 1990 року погодилася створити комітет з питань будівництва церкви, який очолив етнограф Лемківщини Іван Красовський. Наукова експедиція, виїхавши до Польщі, віднайшла дерев’яну церкву 1841 року в с. Котань Ясельського повіту, що повністю відповідала потребам музею. Було складено відповідну технічну документацію. Кошти на побудову церкви збирали усім миром. Відомий громадський діяч з Канади Олег Іванусів подарував на потреби церкви 1500 книг “Церква в руїні”, голова будівельного комітету Іван Красовський, виїхавши у 1991 році до Канади і США, зібрав кошти на завершення будівництва, допомогли йому у цьому Об’єднання лемків Канади, Організація Оборони Лемківщини в США, окремі громадяни¹⁶.

Для координації дій під час спільного засідання вченої ради музею-скансену та комітету по будівництву церкви 25 грудня 1991 року було створено нове об’єднання – Фундацію дослідження Лемківщини (ФДЛ). Її завдання – організація будівництва церкви, створення експозиції Музею історії та культури лемків, дослідницька, видавнича та культурно-масова діяльність. Стараннями правління ФДЛ будівництво церкви було завершено у серпні 1992 року, а 13 вересня єпископ Філімон Курчаба освятив цей храм¹⁷. На церковному майдані періодично проводяться різноманітні заходи: колядування, вертепи, співання гаївок, кермаші, ювілеї на честь відомих церковних і громадських діячів.

Для спорудження експозиції Музею історії та культури лемків правління ФДЛ обрало довгу закарпатську лемківську хату з с. Люта Великоберезнянського району.

Заслужений авторитет принесла ФДЛ її дослідницька і видавнича діяльність. За десять років існування (1991 – 2001) під грифом “Бібліотека Лемківщини” ФДЛ видала 25 лемкознавчих книг, в тому числі 8 щорічників “Лемківського календаря”, що його читачі назвали малою енциклопедією Лемківщини.

Першою була книга І. Красовського та Д. Солинки “Хто ми, лемки...” (1991). Надалі серед головних видань – книги І. Красовського “Прізвища галицьких лемків” (1993), “До земляків за океан” (1993), “Михайло Орисик – визначний лемківський різьбяр першої половини ХХ ст.” (1995), “Діячі науки і культури Лемківщини” (2000), альбом праць Василя Мадзеляна, збірки поезій В. Барни, В. Хомика та інші.

Фундація бере участь у підготовці і проведенні фольклорно-етнографічних фестивалів “Лемківська ватра”, що проходять на теренах Лемківщини у Польщі та в Україні.

Попри випробування часом і політичними режимами українці зберегли свої традиції, культуру, звичаї, побут. У 2001 році було проведено Перший Міжнародний фольклорний фестиваль етнографічних регіонів України “Родослав”, який відбувся у жовтні 2001 року в м. Івано-Франківськ. Цей захід став не тільки демонстрацією різнобарвної культури українців, але в першу чергу святом єдності українського народу, його консолідації навколо ідей державності і соборності¹⁸.

Виступаючи влітку 2000 року у Ждині (Польща) на засіданні Президії Світової Федерації Українських Лемківських Організацій голова Тернопільського обласного товариства “Лемківщина”, голова колегії Крайового товариства в Україні Олександр Венгринович наголосив, що осередки товариства “Лемківщина” стали сильними авторитетними організаціями, з якими рахуються інші політичні та громадські організації України. Діяльність товариств підняла з колін десятки тисяч лемків. Сьогодні більшість не соромиться і не приховує своєї етнографічної назви – лемки. Свідчення цьому – активність і кількість лемківських делегацій та учасників на фестивалях лемківської культури і в селі Гутисько на Тернопільщині, і на фестивалях у Польщі.

Три липневі дні 2001 року у Ждині на території Польщі тривало ХІХ свято лемківської культури – традиційна “Лемківська ватра”. Дзвінкоголосе дійство лемків з різних куточків світу проходило під патронатом президента Польщі Александра Квасневського. Від імені уряду України господарів і гостей “Ватри” привітав посол України в Польщі Дмитро Павличко. Він, зокрема, наголосив, що “Лемківська ватра” “гріє і Київ, і Варшаву, вона дорога для Польщі і для України, для поляків та українців, бо її тепло поєднання між нашими народами – це тепло порозуміння, тепло майбутньої європейської єдності. Тому ми, українці, будемо сюди завжди приїжджати і не лише лемки, а й

гуцули, бойки, поліщуки, запорізькі козаки”. Вперше на такому етнографічному фестивалі було організовано презентацію традиційних лемківських ремесел та страв карпатського регіону.

Уперше на ХІХ “Лемківську ватру” до Ждині прибув чоловічий вокальний гурт з Києва під орудою голови Київського лемківського товариства Миколи Горбала. Лемко за походженням, який мешкає і працює у Києві, Микола Горбаль, побувавши поспіль на кількох “Ватрах”, дійшов переконання, що “Лемківські ватри” “є важливим елементом реставрації цього етнографічного відгалуження українства”. Виступаючи у Львові на Міжнародній науково-практичній конференції, яка розглядала лемківські проблеми, він підкреслив, що з огляду на усталену думку, що діалекти є джерельцями, які живлять мовну ріку народу, а етнографічні відмінності лише скрашують та збагачують національну культуру, впливає абсолютно позитивна роль цих фестивалів у контексті відродження Лемківщини.

Нині потрібно робити все можливе, щоб лемки, які втратили своє коріння, свою малу батьківщину, як етнографічна група українського народу не втратили своїх особливостей в мові, культурі, звичаях, традиціях. Вихідці з Бескидів, пройшовши через горнило випробувань, зберігають любов до Вітчизни у серці, а спогади про землю батьків – у пам’яті. Похвальним є й те, що старше покоління намагається передати свій досвід, свої досягнення молодим. Уже започатковано створення організації “Молода Лемківщина”. Було б непогано, якби у місцях проживання великих груп лемків діяли початкові недільні українські школи.

Відродно, що протягом останнього часу колегія Крайового товариства лемків в Україні плідно працює з товариствами “Надсяння”, “Холмщина”, “Підляшшя”, “Бойківщина”, “Гуцульщина” з метою створення Асоціації Товариств Українців Карпатського краю.

Лемківщина – край, який подарував світові славних синів і дочок: автора гімну України Михайла Вербицького, автора Пересопницького Євангелія М.Василевича, поета Богдана-Ігоря Антонича, кардинала і митрополита Сембратовичів, Патріарха Димитрія, маляра-самоука Никифора Дровняка, фольклориста О.Гижу, відомих співачок – сестер Байко.

Ще довго звучатиме по світу неповторна лемківська говірка. Лемки були, є і будуть. Так стверджує і поет Іван Русенко:

Вороги гварят: Лемків ніт,
 Бо Лемківщині юж капут,
 А преціж видит цілий світ,
 Же лемки жиют, лемки сут.

¹Чучка П.П. Антропоніми Закарпаття і міграція населення в українських Карпатах // Праці ХІІ республіканської діалектологічної наради. – К., 1971. – С.42.

²Von Csaplovics Johann. Gemalde von Ungern. – Ч. 1. – Пешт, 1829. – С.43.

³Holovacky J.F. O halicke a uherske Rusi // Casopis Ceskeho Museum. – 17-й річник. – Зош. 1. – Прага, 1843. – С.37.

⁴Zulinski Tadeusz. Kilka slow do etnografii Tucholcow i mieszkancow wsi woloskich w ziemi sanockiej na podgorzu karpackim / Zbior Wiadomosci o Antropologii Krajowej. № 1. – Краків, 1877. – Ч. III. – С.44.

⁵Szemlej Jozef. Z badan nad gwara lemowska // Lud Slowianski. – Т. III – Зош. 2. – 1934. – С.175.

⁶Красовський І. До питання про етнографічні межі українців Карпат // Лемківський календар – 2001. – Бібліотека Лемківщини, ч.22. – Львів, 2000. – С.40 – 49.

⁷Історія Української РСР в двох томах. Т.1. – К., 1967. – С.35 – 36.

⁸Всемирная история в десяти томах. Т.III. – М., 1957. – С.250.

⁹Красовський І. Тільки з рідним народом... – Львів, 1992. – С.24.

¹⁰Szczotka S. Powstanie chlopskie pod wodra Kostki Napierskiego. – Warszawa, 1951. – С.63; Kubala L. Szkice historyczne. – S.203.

¹¹Kubala L. Szkice historyczne. – Warszawa, 1923. – S.204.

¹²Похльовська О. Україна: шлях до Європи... через Константинополь // Сучасність. – 1994. – № 1. – С.30.

¹³Возняк С., Кононенко В. Духовні цінності українського народу. – Івано-Франківськ, “Плай”. – 1999. – С.29 – 30.

¹⁴Красовський І. Лемки та їх походження // газ. “Ленінська молодь”. – Львів, 24 жовтня, 1956.

¹⁵Лемківський календар – 2000 // Бібліотека Лемківщини, ч.20. – Львів, 1999. – С.15.

¹⁶Красовський І. До земляків за океан. – Львів, Край. – 1993. – С.24.

¹⁷Красовський І. Лемківська церква святих Володимира і Ольги у Львові. – Львів, 1997. – С.30.

¹⁸“Фестиваль єднання” // Газ. “Західний кур’єр”. – №39. – 29 вересня 2001 р.